

Саша Кнежевић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево

УДК: 821.163.41.09-93-32 Ћопић Б.
ИД БРОЈ: 171630092

Претходно саопштење
Примљен: 15. мај 2009.
Коригован: 19. октобар 2009.
Прихваћен: 22. октобар 2009.

ДЕКОНСТРУКЦИЈА ФОЛКЛОРНИХ МОТИВА У ЗБИРЦИ У ЦАРСТВУ ЛЕПТИРОВА И МЕДВЕДА БРАНКА ЋОПИЋА¹

Ајсџиракџи: У овом раду се на примјеру збирке приповиједака *У царству лептирова и медведа* покушава пронићи у тајне поетике Бранка Ћопића не би ли се дошло до одговора зашто га пола вијека одређујемо као омиљеног дјечијег писца. Тумачењем симболике два фаунална мотива из наслова збирке настоји се потврдити имплицитно присуство елемената српске митологије инкорпорирано у новије слојеве народног предања, које је кроз три жанра српске народне књижевности послужило Бранку Ћопићу за стварање сопствене земље чуда.

Кључне ријечи: мит, усмена књижевност, симболика, Бранко Ћопић, мотиви

Једно од ријетких сталних мјеста у српској науци о књижевности јесте тврдња да је Бранко Ћопић *наш омиљени дјечији писац*. Она је скоро аксиом сваке врсте историје српске књижевности и уџбеника који проучавају ову проблематику. Свакако да је првенствени циљ аутора и појединачног дјела да оствари позитиван контакт са читалачком публиком и да од ње добије позитиван суд, дакле да код ње постане омиљен, али то ни у ком смислу не може и не смије одређивати коначни суд о писцу и дјелу који треба да понуди наука о књижевности. Истраживању Ћопићевог дјела је управо та „неподијелјена наклоност“ знатно више шкодила, него помогла. Стиче се утисак да се све ово вријеме о његовом дјелу није имало много тога рећи, јер сви смо Ћопића читали и сви га волимо, али је та љубав и наклоност толико инфантилна да и нема нарочите потребе за једном потпуном анализом његовог књижевног опуса.

Дубља анализа стваралаштва за дјецу Бранка Ћопића показала би нам зашто и како је он постао *наш омиљени писац за дјецу*. Само тако ми можемо

¹ Саопштење на научном скупу Књижевност за децу у науци и настави, Јагодина 21, 22. децембар 2007.

добити одговор на тврдњу којом се многи служе, као поштапалицом која им омогућава да у дијахронијском прегледу историје наше националне књижевности безболно и без много труда пређу преко мора које је Бранко Ћопић за собом оставио, заправо ни не загазивши у добоко врело његове стваралачке имагинације.

Да би се ствари поставиле у ред неопходно је кренути од самих почетака Ћопићевог бављена књижевношћу за најмлађе. Збирка приповиједака *У царствију лејшширова и медведа* појавила се 1939. године и представила је писца који је у српску књижевност за дјецу донио један осебујан свијет маште и играрије, проткан специфичним хумором и лиризмом. Ћопић је овом збирком поставио темеље свог будућег опуса, јер се ликови и мотиви из ове збирке појављују на различите начине у његовим потоњим дјелима. Ова збирка представља својеврстан пролог Ћопићевој *земљи чуда* за коју кључ имају само они који нису сазнали шта се заиста налази с друге стране огледала. Проблем на којем је заснован овај рад настаје када се зареже дубље у значењске слојеве на којима почива ово дјело.

Сам наслов упућује на бајковитост садржине са специфичном нотом Ћопићевске ироније¹. *Царствију лејшширова и медведа* звучи као неки утопијски простор игре уз равноправност малих и великих, свијет неупрљан људским отчовјечењем од природе, свијет у коме су у српском народу настајале приче о животињама, басне и бајке. *Као и гејшши, свей се йримийивном човеку указао йрейун животиа – и йрм и йустиа шума и камен о који се сйошшакао – све је йо било живо, све је йо било нейредвидљиво и нейроменљиво*². Свијет је то много разумљивији и примјеренији дјечијем духу, јер је стваран у дјетињству човјека и људског друштва, у времену у којем настају и свој стварни живот живе и историјски митови.

У сваком слову Ћопићевог опуса можемо препознати тај специфични дах традиционалне народне приче и пјесме. Али Бранко Ћопић управо и јесте велики писац што је то усмено благо којим је задовољан у данима и још више вечерима и ноћима свог сеоског дјетињства транспоновао у сопствени књижевни код већ у својој раној младости. Сваки облик усмене књижевности ореол народни добије тек када преживи позитивну цензуру колектива. Збирка *У царствију лејшширова и медведа* настала је када су приче запамћене у дјетињству доживјеле позитивну цензуру литературе коју је студент филозофије читао у својим београдским данима. Управо у том међуодносу настале су ове приповијетке и за њихово стварно разумијевање непоходно је и те како имати у виду да ово дјело настаје у великом граду као својеврсна елегична исповијест пишчева. Прва Ћопићев збирка приповиједака за дјецу

¹ Присуство ироније и њену улогу у овом дјелу препознаје Мурис Идризовић у својој књизи *Преглед књижевности за дјецу у Босни и Херцеговини*.

² М. Стефановић, *Фантасијка – увод у сан*, Дечја књижевност – шта је то, стр. 141.

истински је источник који са *Башићом сљезове боје*, на другој страни те големе неишчитане књиге, носи на себи терет његовог цјелокупног књижевног дјела.

Бранко Ћопић на најбољи начин потврђује како писати за дјецу ни у ком случају не значи писати наивно. Напротив, збирка *У царству леиширова и медведа* обилује имплицитним аутопоетичким и животним поукама, мада ни Ћопић попут Нушића није имао првенствену намјеру да својим дјелом моралише и поучава, што се дуго сматрало основном задаћом дјечије литературе. Већ нас наслов може, поред оног раније препознатог, одвести на један нови траг. Због тога ћемо се у овом раду задржати само на импликацијама које у цјелокупном односу са собом носе ове двије животиње, јер би анализа значења и метазначења која произлазе из српске митологије, а везана су за друге животиње ликове ове збирке, захтијевала много више простора.

Лептир и лептири у конотацији књижевности намијењеној дјечи буде асоцијације весела, прољећне идиле и необуздане љепоте природе. С друге стране, лептир је у српској митологији хтонична животиња (Петровић 2004 : 192) непосредно везана за свијет мртвих. Он је непосредно повезан с вјеровањима о постојању вампира којима, кад се прободу глоговим коцем у срце, из уста излази лептир којег треба убити јер се *иначе не йосишиже жељени циљ – унишићење демона* (Кулишић и др. 1970: 193). Слично ствари стоје и са медвједом. И он је хтонична животиња: *Волос је, као бої йшаме (animal furvus) божансйво доњеї светиа, анйройоморфизирани медвед* (Петровић 2004: 193). У српском предању медвјед је постао од човјека који је *нојама хљеб мијесио* (Кулишић и др. 1970: 200).

Пратећи митске одлике двије животиње у чијем је царству смјештена радња ове збирке добијамо сасвим нову перспективу за посматрање овог дјела. *Царсйво леиширова и медведа* постаје *онај свијейї, друїи свијейї*, табуирано царство *йреко йранице*. За подробније тумачење неопходно је апострофирати још једну веома битну нит од које је саткано ово дјело. У српској култури древна је митологија сачувана тек као одбљесак у разним облицима народне књижевности. Народна усмена књижевност појављује се као својеврсна међуфаза између одумируће митологије и савременог друштва. Митске представе, а за нас су у овом случају првенствено интересантне оне фауналног поријекла, у народном предању доживљавају знатну трансформацију условљену новим животним искуствима и односом према животињама човјека сточарске и земљорадничке културе. Као продукт тих нових искустава и првенствено деритуализације и десакрализације настале су народне приче, највећим дијелом сврстане у три књижевна жанра – приче о животињама, басне и бајке.

Бранко Ћопић се у дјетињству духовно задајао овим причама, тако да су оне представљале коријен из којег су настале и његове представе о одређеним животињама. У алегоричној представи човјека који нуди басна медвјед представља тромост и халапљивост, али према њему људи нису осјећали ни

страх ни мржњу, него је присутна својеврсна рођачка симпатија, коју срећемо и у Ћопићевом представљању лица у његовој *Дружини јунака*, Звјерињој игри у пет лица: *Медвјед сџари шумски кнез и велики њприродојисац. Проучава живоји њчела, расџење јајода и њадање крушака. У дану свеџа 24 часа мисли на јело, а осџало врејеме њроводи чиијајући илусџироване лисџове Крушака, Јајода, Шуџља буква с медом иџид. Иако увијек њнђа, иџак је сџара добричина и ја џи од срца желим да џа сусреџнеш око њоноћи. Чим џа видиш, сав џеш се њреџворииџи у џабане и зачас њоџући свеџџски рекорд у џрчању* (Ћопић 1975: 238).

Из овог шаливог приказа управо се препознаје тај однос планинских сељака пун страхопоштовања и симпатије која се указује људима чије се особине у лику медвједа алегорично приказују у баснама. Ћопић у лику медвједа Гунђала приказује намћорастог старца према којем дјеца, поготово са одређене временске перспективе показују саосјећање и симпатију. Прича „Медвед и крушка“ написана је у басноликој форми. Ипак, аутор нас у централну басновиту радњу уводи шаливим приказом паничног Гунђаловог бијега од сељака којем су се *џосле чииџава џри дана смејале све шумске живоџиџе* (Ћопић 1975: 31). Као да Ћопић тражи оправдање за потоњу медвједову медвједску халапљивост и непромишљеност. Читалац почиње истински саосјећати са Гунђалом прогнаником из свијета, иза којег су *брбљиве свраке* шириле легенду о његовом злом удесу. Гунђало заправо од накнадно створене фаме бјежи *далеко, чак на друџи крај Грмеч џланине* (Ћопић 1975: 32). То за дјечака из Подгрмечког села заправо симболизује простор с оне стране свијета, онострани несвијет у који попут каквог застрашујућег егзодуса Гунђало бјежи од људи и срамоте која га је снашла. Он је један од ликова усамљеника и изопштеника од друштва у овој књизи. Сличну судбину имају и Рис усамљеник, цврчак, Жућа, Оштрозуб и деда-Тришин мачак. Мада такви ликови представљају стално мјесто у цјелокупном Ћопићевом опусу, намеће се асоцијација о својеврсном пишчевом осјећању изгнанства из свог природног окружења, о његовом својеврсном *Ex Pontu* с друге стране Грмеч планине.

Читав потоњи удес несретне крушке, која постаје невина жртва *медвјеђе џлаги*, а који би за басну представљао централни мотив из којег би услиједило наравоученије, у овој причи представља експозицију радње кроз коју ће несретни медвјед схватити сву несрећу свог удеса. Бјежећи од себе, он се на најтежи начин нашао лице у лице са самим собом. Као што је и почетни узрок његове несреће била његова алавост, која је проузроковала и зли усуд крушке и његов завршни проблем изазван је преједањем. Пошто у завршној слици, након тужних и за сваку литературу, осим оне намијењене дјечи, патетичних ријечи умируће крушке Гунђало *невесело* сједне испод осушеног стабла, ми се срећемо са човјеком протјераним од људи јер је ногама мијесио хљеб. Гунђало је грешник који бјежећи од сопственог гријеха, одлази од других, у овом случају шумских животиња које су га својом поругом изопштиле из заједнице, и на другој страни планине окајава своје гријехе покајничким сузама.

Српска митологија поштовање исказује и мечки, у народној култури постоји и Мечкин дан (Кулишић и др. 1970: 202), везан за првобитни божански култ медвједа, који је у српској митологији у најмању руку двојак (Петровић 2004 : 192–193). Из тог култа настала је и легенда о међедовићу, дјетету које се рађа из везе човјека и медвједа. Међедовића познајемо у лику медведића Буцка из приче „Медведичин син“. Њега, наиме, не препознаје нико од шумских створова у свијету у којем не постоји никаквих неспоразума у међусобном разумијевању између различитих животиња биљака и неживих ствари. Чувена бајка Тешана Подруговића подстиче на промишљање да је сличних легендарних причања и те како било у планинским крајевима Подгрмечја, што нам може још боље појаснити онај Ћопићев рођачки став према медвједу.

Додатно промишљање на нашу централну тему нуди нам друга животиња из наслова збирке. Лептири се појављују у завршној причи књиге, која функционише попут својеврсног епилога. Лептир се у дјечијој књижевности везује за идеализоване слике љепоте природе и симболише веселе и разиграност. У српској митологији лептири се сматрају једним од обличја вампира и вјештице (Кулишић и др. 1970: 50), а запажа се и етимолошка сличност са изразом *ламџир* којим се у Босни неријетко именује вампир (Петровић 2004: 192–192). Никако онда није случајно да главну препирку о смислу сопственог постојања на земљи лептири воде са гавраном, тим гласоношом лоших вијести који у српској народној пјесми директно са бојишта доноси зле гласе. Злокобне гласоноше долијећу *крвавијех ноју до кољена* и говоре кљуновима са којих још капа људска крв. Јасно је да су у таквој слици они заправо гласници с оног свијета, што се најбоље демонстрира у Вишњићевој пјесми „Бој на Мишару“ када на путу до Кулинове љубе прелијећу ријеку Дрину која у устаничкој епопеји слијепог Вуковог пјевача има улогу митске ријеке Стикс.

У Ћопићевој причи лептири су једина шумска створења свјесна своје смртности. Они скоро да смисао свога бивства виде у својој кратковјечности. Она представља њихово централно дистинктивно обиљежје. Чак и ако се на смрт посматра из зечије-дјечијег угла као на *земљу вечитој кујуса*, јасно је да Ћопићева земља чуда крије у себи иманентна значења вишег реда. Потпуно ново свјетло на функцију завршне приче отвара се кроз још једно веома битно симболичко значење лептира проистекло из митске перспективе. Наиме, *лејџир је њакође симбол ускрснућа, мџаморфоза душе која љућује док је шело усјавано* (Поповић-Перишић 1989: 239). Посљедња прича збирке *У царству лејџирова и медведа* заправо је најва једног новог почетка, лакше разумљивог у миту прилагођеном цикличном мјерењу времена.

Иначе је необично много смрти и приче о умирању у овој збирци, готово ако знамо да се она описује као својеврсна шаљива бајковита дјечија шареница. Умиру, наиме, и крушка коју у њеном подножју оплакује њен убица медвјед Гунђало, рис усамљеник, водени цвет и цврчак. Посебно је инте-

ресантно обратити пажњу на приче „Жива ватра и рис усамљеник“ и „Сунчев певач“, у којима се њихови јунаци боре за живот, да би потом у причама „Последњи потомак великог борца“ и „Цврчак тражи сунце“ те битке и дефинитивно изгубили. „Сунчев певач“ је настао као очигледна алузија на чувену Лафонтенову басну „Цврчак и мрав“. У Ћопићевој варијанти, која не посједује дидактичку компоненту, цврчак своју безбрижност заснива на увјерењу да се сунце увијек рађа послје кише. Побједа цврчкових животних начела потврђује се последњом реченицом: *На влашту њишенице, изнад самој цврчка њевача, задивљен је слушао један мрав заборавивши њренућно куд оно бјеше њошао* (Ћопић 1975).

У причи „Цврчак тражи сунце“ цврчак са сунчане планине *њо занимању њесник* у завршној реченици пјева своју последњу пјесму, свјестан своје смртности коју доноси мраз, поражен у својој потрази за изгубљеним сунцем. У овом призору откривамо начела животне филозофије једног двадесетпетогодишњег умјетника, али првенствено препознајемо елементе имплицитне аутопоетике који су у овој причи присутни више но у ма којој из ове збирке. Потпуно неразумијевање на које цврчкова размишљања наилазе код других становника шуме потврђују његово пјесничко занимање. Најбоља потврда за распознавање младог Бранка Ћопића у лику трагача за сунцем потврђује се реченицом: *Та кад су мишеви слушали мишеве!*

Све наведено потврђује колико је *У царству лејтирова и медведа* представљен један веома озбиљан књижевни артефакт и колико је неозбиљно у њему гледати тек збирку веселих прича за дјецу или велику бајку за неупућене. Општи суд о досадашњим тумачењима ове књиге на фону је закључка који је о њој дао Слободан Ж. Марковић: *Наивношћ живојћа у књизи сјаја дечију душу са сојственим свјетом реалношћ и машиће... Идила живојћа из које кайкад избија кључ узбуђења, веселој или жалосној, сачувана је у књизи и њоред њовремених њошреса изазваних одјецима реалношћ* (Марковић 1981: 55). Откривајући тек једну од скривених компоненти овог Ћопићевог раног дјела, требало би се запитати која је улога те инфантилне наивности и површно гледано идиличне стварности коју писац њоме нуди, не би ли се, као резултат таквог просуђивања, дошло до одговора ко је у крајњој линији наиван.

То што је Бранко Ћопић своју причу поставио у границе разумијевања дјечијег ума никако не значи да они који могу разумјети више и не треба да се потруде да то и досегну. Дјечија књижевност има своје законитости и аутори се труде да их испоштују да би она била пријемчива тој читалачкој публици. Раде Пелевић тај феномен објашњава на сљедећи начин: *Дейињство се, дакле, њоказује као комплексан феномен у коме је оно дейиње честіо зајријано мнојим наслајама сјоља. У дечјој књижевностіи осећа се њошребa за њетовим чувањем, а иніејришћейі шіој дейињеј скоро је немојућ у координатама реалној свейта. Збој шіоја се јавља њошребa за сјиварањем једној новој свейта који би био иза и изнад реалној и људској* (Прелевић 1977: 106).

Та, за српску књижевност, потпуно нова и оригинална Ћопићева *земља чуда* настала је онеобичавањем већ познатог свијета народних приповијетки. Бранко Ћопић се вратио корак иза времена у ком је настајала и живјеле усмена прича са фауналним мотивима у простор првобитног мита, дакле из времена људске адолесценције закорачио је у вријеме раног дјетињства човјека и у њему пронашао идеалне обрасце за стварање једне магичне стварности у којој се преплићу стара вјеровања, из њих проистекле усмене уметничке форме и један савремени ауторски проседе. Тумачењем значења два фаунална мотива из наслова збирке тек смо дјеломично привирили у тајне палимпсеста на коме је изникла ова свевремена књига за одрастање.

ЛИТЕРАТУРА

Кулишић – Петровић – Пантелић (1970): Ш. Кулишић – П. Ж. Петровић – Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Полит.

Марковић (1981): Д. Марковић, *Жеље и стварност у Ћопићевим делима за децу, Криптичари о Бранку Ћопићу*, Сарајево: Свјетлост.

Петровић (2004): Сретен Петровић, *Српска митологија*, Београд: Народна књига.

Поповић-Перишић (1989): Нада Поповић-Перишић, Вештице, *Српска фантасика*, Београд: Српска академија наука и уметности; књ. 44. 235–243.

Прелевић (1977): Р. Прелевић, *Поетика дечје књижевности*, Мостар: Прва књижевна комуна.

Стефановић (1970): М. Стефановић, *Фантастика – увод у сан, Дечја књижевност – шта је то*, Нови Сад: Змајеве дечје игре, 139–148.

Ћопић (1975): Бранко Ћопић, *Приче испод змајевих крила*, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост.

Sasa Knezevic

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy in East Sarajevo

DECONSTRUCTION OF FOLKLORE MOTIFS IN COLLECTED STORIES IN THE KINGDOM OF BUTTERFLIES AND BEARS BY BRANKO COPIC

Summary: The paper studies the collected stories titled *In the Kingdom of Butterflies and Bears* by Branko Copic in order to reveal the secret of Branko Copic's poetics responsible for his status as a popular writer of children's literature. Interpretation of symbolism of faunal motifs in the collection title should prove the implicit presence of Serbian mythological elements incorporated into the newer layers of folk tales which Branko Copic used to create his own miracle land.

Key words: myth, oral literature, symbolism, Branko Copic, motifs.